

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ռուս-հայոցական պատերազմը:—Թիւրքական գործերը:—Բուլղարիայի, Չեքոսլովակիայի եւ Սերբիայի մերձեցումը:

Ծղինչժօուի ճակատամարտից յետոյ պատերազմի ցամաքային բեմը ներկայացնում էր հակառակ ուժերի հետեւադասաւորութիւնը. ռուսաց բանակը բռնում է հիւսիսից հարաւ ձգուող մանջուրական երկաթուղու գիծը, կենտրոն ունենալով խիստ ամրացրած Լեւոեանը: Հիւսիսից՝ Մուկղէնից, Ուարբինի վրայով, անընդհատ նորանոր գնդեր են գալիս և ստուարացնում Կուրոպատկինի զօրաբանակը, որի հարաւային ճիւղը գործում է Նիւշուան, Հայչէն, Դաշիցաօ, Դայչժօու, Սօխն կէտերում:

Գետերալ Կուրոպատկինի ահագին զօրաբանակի դիմաց փակագծի ձևով ձգուած է ճապոնական առաջին զօրաբանակը, կենտրոն ունենալով Ֆրնխուանչէն. փակագծի մի ծայրը (հիւսիսային) ուղղուած է դէպի Մուկղէն, իսկ հակառակ ծայրը դէպի Հայչէն: Երկրորդ զօրաբանակը, ինչպէս գիտենք, Ծղինչժօուի ճակատամարտից յետոյ խուժեց Կվանտուն և պաշարեց Պորտ-Արտուրը: Այդ երկու զօրաբանակներին իբրև օղակ և զօրավիգ մայիսի 6-ից սկսեց ափ իջնել Դազուշանում ճապոնական երրորդ զօրաբանակը: Մայիսի 26-ին այդ զօրաբանակը գրաւեց Սիւեան և այդպիսով ամրացրեց իր կապը Կուրօկիի և Օկուի զօրաբանակների հետ:

Կուրօկիի զօրքի հիւսիսային ճիւղը, որ դիմում է դէպի Մուկղէն, մայիսի 14-ին գրաւեց Այեան, 16-ին Սայմացզը, 18-ին Ֆրնշուլին, ապա Սեաօսըր, Ծղեանչեան և մայիսի 30-ին Խուլաժինսեան և Սինդենտին: Այս վերջին կէտը գտնուում է Մուկղէնից հիւսիս արևելեան ուղղութեամբ 130 վերստ տարածութեան վրայ: Սակայն հակառակորդների ուշադրութիւնը գրաւուած էր երկու զօրաբանակների հարաւային ճիւղերի մըրցութիւնով: Ռուսաց զօրաբանակի հարաւային մասը զենքերալ Շտակելբերգի հրամանատարութեամբ ունենալով 2¹/₂ զօրա-

բաժին (դիվիզիա) հետևակ և 2 զորաբաժին այրուձի (հեծեալ)՝ մօտ 102 թնդանօթներով դիմեց հարաւ դէպի Կվանտուն, նւապատակ ունենալով օդուժեան հասնել պաշարուած Պորտ-Արտուրին: Յունիսի 1-ին և 2-ին տեղի ունեցան արինահեղ ճակատամարտեր Վաֆանգօուի (Տելիսսու) մօտ: Գնենրալ Շտակելբերգը ստիպուած եղաւ նահանջել երեք ճանապարհով հիւսիսային ուղղութեամբ: Յունիսի 4-ին նա արդէն հասել էր Սիւնիւշին, այնպէս որ ճապոնացիներին չէր աջողուել կտրել նրան գլխաւոր զօրաբանակից: Յունիսի 8-ին ճապոնացիները գրաւեցին Սիւնիւշին: Երկու զօրաբանակներն էլ այժմ պատրաստուում են մեծ ճակատամարտ տալ Գայշօուի մօտերը:

Կվանտունեան թերակղզուց եկած լուրերին նայած՝ ճապոնացիները մօտեցել են Պորտ-Արտուրի պարիսպներին և միայն ութ վերստ տարածութիւն է բաժանում հակառակորդներին: Պորտ-Արտուրից յունիսի 10-ին ծով են դուրս եկել ռուսաց նաւատորմի 6 զրահակիրներ, 5 յածանաւեր և 10 ականանաւեր և յարձակում գործել ճապոնական նաւատորմի վրայ, որ բաղկացած է եղել 3 զրահակիրներից և 22 ականանաւերից: Ծապոնացիների կողմից չնասուած է «Շարատակա» հակաականաւը: Աւելի մեծ աջողութիւն ունեցան ռուսները ծովային բեմի վրայ Ծապոնական ծովում: Ինչպէս երևում է՝ ճապոնացիները չխրատուեցին կորցնելով ապրիլի 12-ին «Կինշիումարու» փոխադրանաւը: Ռուսաց Վլադիվոստոկեան փոքրիկ նաւատորմը բաղկացած երեք յածանաւերից յարձակուեց ճապոնական փոխադրանաւերի վրայ Կորէական նեղուցում: Ահա ինչպէս է նկարագրում այդ անցքը փոխ-ծովակալ Սկրըդլովը 1904 թուի յունիսի 8-ին Նորին Մեծութեան ուղղած հեռագրում.

«Ամենահպատակօրէն զեկուցանում են Ձերդ Կայսերական Մեծութեան հետևալը. մայիսի 30-ին ճապոնական բանակի ծովային հաղորդակցութիւնների դէմ գործելու համար մեկնեց յածանաւերի (կրէյսերների) խումբը՝ կազմուած «Րոսսիա» յածանաւից—փոխ-ծովապետ Բեզօբրազովի ղրօշակի տակ, «Գրոմօբօյ» և «Րիւրիկ» յածանաւերից: Յունիսի լոյս 7-ի գիշերը նաւախումբը վերադարձաւ Վլադիվոստոկ: Իր արշաւանքի մասին նաւախումբի հրամանատարը զեկուցանում է. յունիսի 2-ի առաւօտեան նաւախումբը հիւսիսից մօտեցաւ Սիմոսեկիի նեղուցին և գտնուում էր նրանից 20 մղոն հեռաւորութեան վրայ, երբ նկատեց հորիզոնի վրայ շարժուող երկու նաւեր, որոնց հետից ընկան, բայց չկարողացան հասնել հեռաւորութեան պատճառով: Նոյն ժամանակ երևաց և մի երրորդ նաւ, որին բռնելը յանձնուեց «Գրոմօբօյ» յածանաւին: Այդ շոգնաւը, որ

յետոյ դուրս եկաւ «Իցզումարու» փոխադրանաւը, կանգ չառաւ, չնայելով բոլոր պահանջներին, մինչև որ նրա վրայ չընկան մի քանի ուռւաբեր դրանից յետոյ նա կանգնեց: Մարդիկ սկսեցին նրա վրայից շուրը թափել իրանց: «Գրոմօբօյը» մի ազգանշանով պահանջեց մարդկանցից թողնել նաւը, որ և կատարեցին երկու մակոյկներով, իսկ շրոււ լողացնողներին հաւաքեց կրէյսերի շոգեշարժ մակոյկը և առաւ «Գրոմօբօյի» վրայ. իսկ «Իցզումարու» փոխադրանաւը՝ 3000-ից աւելի տոնն տարողութիւնով, որ պարապում էր պատերազմի վայրը մարդիկ և բեռներ կրելով, ընկղմեցին թնդանօթի հարուածներով: Փոխադրանաւից կրէյսերի վրայ ընդունուած 105 մարդուց 17-ը օֆիցէր էին: Ընկղմելով «Իցզումարու» փոխադրանաւը, «Գրոմօբօյից» նկատեցին երկու շոգենաւ ևս, որոնց վրայ և նա սլացաւ: Երևաց, որ դրանք «Մատոմարու» և «Յիտաչումարու» փոխադրանաւերն են, իւրաքանչիւրը մօտ 6000 տոնն նշանակուած ծաւալով: Փոխադրանաւերի վրայ, բացի պատերազմական բեռներից, առաջինի վրայ երևացին հեռագրական վարչութեան վարպետներ 12 օֆիցերներով, ձիեր և փամփուշտներ, իսկ երկրորդի վրայ՝ 1,000-ից աւելի զինուոր և զինուորական բեռներ: «Մատոմարուին» տիրելը յանձնուեց «Րոսսիա» կրէյսերին, իսկ «Յիտաչումարուին» բռնելը՝ «Գրոմօբօյին», որից «Յիտաչումարուն» աշխատում էր փախչել, թէև մի քանի նախազգուշական թնդանօթաձգութիւն եղաւ փոխադրանաւի վրայ և ազգանշան տրուեց մարդկանց նաւը թողնելու, բայց նաւը ուշ չդարձրեց և միայն ստիպողական հրաձգութիւնից յետոյ սկսեց վայր իջեցնել մակոյկները: Փոխադրանաւը շատ դանդաղ ընկղմուեց, որի պատճառով «Գրոմօբօյին» հրամայեց շտապել ընկղմել շոգենաւը, որ և իսկոյն կատարեց կրէյսերը: «Րոսսիա» կրէյսերից հալածուած «Մատոմարուն», մի քանի հրաձգութիւն ստանալով, կանգ առաւ և ազգանշանի համեմատ սկսեց իջեցնել մակոյկները, որ նրա վրայ առանձնապէս շատ էին: Մակոյկներն իջեցնում էին ըշտապով, մի քանիսը շուռ եկան, մնացածներն իրանց վրայ առան խոշոր թուով մարդիկ և դիմեցին դէպի հեռուում երևացող Տօուսիմա և Իկիսիմա կղզիները: Եղանակը հանգիստ էր և ծովը բոլորովին խաղաղ: «Րիւրիկ» կրէյսերին հրամայեց իր վրայ առնել օֆիցերներին, զինուորներին և ծառայողներին, բայց բոլորի միջից երևաց, որ նաւերի վրայ ծառայող միայն 4 օտարականներին և 25 օֆիցերներին կարելի է առնել. մնացածները փոխադրանաւը չթողեցին. այն ժամանակ «Րիւրիկ» կրէյսերին հրաման տրուեց ընկղմել շոգենաւը ականներով: Առաջին պայթու-

նից փոխադրանաւը չընկղմուեց, որի պատճառով հրամայուեց թողնել երկրորդ ականը, որից նաւն սկսեց սուզուել: Փոխադրանաւի գործը վերջացած համարելով, վրայ հասնող մառախուղի պատճառով, նաւախումբը շարժուեց առաջ: Սանարեան նեղուցի ճանապարհին հանդիպեց անգլիական «Ալլատոն» շոգենաւը: Նրան խուզարկելու համար ուղարկուած օֆիցերին նաւապետը յայտնեց, որ Մուրորանից Սինգապուր է գնում 6,500 տոնն ածուխ վրան: Ծառայողների հարցութիւնը, դուք իմենաների քննութիւնը և պահապանների օրագրի անկարգութիւնը նաւի նախկին գործունէութեան հետ միասին ձապոնիայի համար մաքսանենգ իրեր տեղափոխելու վերաբերութեամբ, ստիպեցին կասկածել նրա բեռի չէզոքութեան մասին և ստիպեցին ուղարկել նրան Վլադիվոստոկ՝ Պետրով 10-դ լէյտնանտի հրամանատարութեամբ զինուորական պահապաններ հետը դնելով, որպէսզի այնտեղի մաքսանենգութեան դատարանում այդ նաւի գործը քննեն: Բացի այդ շոգենաւից նաւախումբն այլևս ուրիշ նաւի չհանդիպեց իր շարժումների ժամանակ: Շոգենաւի վրայ երեաց մէկ ճապոնահալատակ ինտելիգենտ մարդ, որ, ինչպէս երևում է, չէր պատկանում նաւի ծառայողների կազմին:

Ծովակալը չբաւականացաւ դրանով. յունիսի 2-ին նրա ականանաւերը մօտեցել էին ճիշտ եզակի նաւահանգստին, Խոկկաիդօ կղզու վրայ, և բռնել ու ոչնչացրել մի քանի արդիւնաբերական և փոխադրող փոքր նաւեր, որոնցից մէկը հասցրին Վլադիվոստոկ: Այդ նաւերը տանում էին ձուկ և բրինձ՝ Սասեթօ և Սիմոնոսկիի նաւահանգիստները:

Հետաքրքրական է թէ ինչ բացատրութիւն տուեց ճապոնական կառավարութիւնը յուզուած հասարակական կարծիքին: Ծովային մինիստր Իտօն յայտնել էր թէ լծովակալ Կամիմուրայի վրայ պարտականութիւն էր դրուած՝ խանգարել վլադիվոստոկեան և պորտ-արտուրեան նաւատորմերի միացման և պահպանել Կորէական նեղուցը: Եթէ նա իր համար նպատակ դնէր պահպանել ամեն մի նաւ ծովում, նա ըրիսկ էր անում երկրին մեծ դժբախտութիւն պատճառելու: Ժամը 8-ին Կամիմուրան տեղեկացաւ վլադիվոստոկեան նաւատորմի ներկայութեան մասին և արդէն ժամը 9-ից 15 ըրպէ անց նա իր ամբողջ տորմդի հետ սկսեց հալածել թշնամուն: 40 մղոն անցնելով նա մօտեցաւ 4 հանգույց տարածութեան վրայ թշնամու տորմդին, բայց թանձր մառախուղը հնարաւորութիւն չտուաւ նրան հետեւել իր նաւերի ընթացքին: Սակայն օգտուելով անթել հեռագրով՝ նա շարունակում էր հալածել ուսաց նաւերը, մինչև

որ դրանք փոխելով ընթացքը չանհետացան ճապոնացիների տեսութիւնից»:

Այսպէս ահա ստիպուած է արդարանալ հասարակական կարծիքի առաջ ճապոնական կառավարութիւնը իր ամեն մի անփութութեան համար: Միանգամայն ազատ է համարում իրան արդարանալ ամբողջ մարդկութեան հասարակական կարծիքի և Բերլինի դաշնագիրը ստորագրող մեծ պետութիւնների առաջ սուլթանական կառավարութիւնը, շարունակելով Մակեդոնիայում և Փոքր-Ասիայում ահա աւելի քան քառորդ դար անընդհատ գործադրուող գազանութիւնները: Չափազանց լաւ է ուսումնասիրել եւրոպական քաղաքակրթութեան շահասէր պատահողը սուլթան Համիդը, որպէսզի որևէ լուրջ նշանակութիւն տայ դիպլոմատիական զանազան կէսերեան դիմումներին և առաջադրութիւններին: Նա լաւ գիտէ որ մինչև անձնական շահ չունենան, երբէք խօսքից գործի չեն անցնի զանազան Դեկլասսէները, Գոլուխովսկիները և Սոլսբերիները: Մակեդոնիայում դեռ ևս ոչ մի դրական բարուտքում չիրագործուել և նորանոր ապստամբութիւններ են սպասուում այդ թշուառ երկրում:

Աւելի ևս վատթար է ասիական նահանգների վիճակը: Ռուսաց գործակալութեան հեռագրները հետեւալ տեղեկութիւնները հաղորդեցին, որոնց մանրամասնութիւնները երևի արդէն յայտնի են ընթերցողին տեղական ռուսաց թերթերից և «Մշակից»: Շրջելով Բիթլիսի վիլայէթում երեք եւրոպական հիւպատոսները, ռուսաց, ֆրանսիական և անգլիական, հաստատեցին որ թիւրք գործը և քիւրդերը սոսկալի գազանութիւններ են կատարել անպաշտպան հայերի վրայ՝ կոտորելով մօտ 5 հազար հոգի և կրկնելով 1904—1905 թուականների անպատիժ մնացած ջարդերը: Նոյն հեռագրներից իմանում ենք որ անգլիական պարլամենտում արուած հարցապնդումին արտ. գործ. մինիստրի ընկեր Պերսին պատասխանել է թէ թիւրք կառավարութիւնը ընդունել է Պոստոլ բրիտանական դեսպանի առաջարկը—միջնորդ նշանակել անգլիական, ֆրանսիական և ռուսաց հիւպատոսներին: Իսկ ֆրանսիական պարլամենտում մինիստր Դեկլասսէն պատասխանելով Պրեսանսէի հարցապնդումին՝ նկատել է թէ երեք պետութիւնների հիւպատոսների ներկայութիւնը թիւրքա-Հայաստանում մեծ թեթևութիւն է ազգաբնակչութեան համար և թէ մի կողմից «չի կարելի խլել թիւրք կառավարութիւնից նրա իրաւունքը՝ ճնշել իր երկրի սահմաններում բռնկած ապստամբութիւնները, թէև միւս կող-

մից չի կարելի չյանդիմանել նրան որ նա Թիւրքիայում պահպանում է վարչական այնպիսի սիստեմ, որի ժամանակ ապստամբութիւնը մնում է միակ փրկութիւն նրա ազգաբնակչութեան համար: Այդ բոլոր ճառերից առայժմ և ոչ մի դրական բան, և Թիւրքիան շարունակում է իր սովորական ընթացքը:

Ահա ինչ է ասում «Русскія Вѣдомости» լրագիրը իր յունիսի 11-ի համարի մի առաջնորդող յօդուածում՝ խօսելով Մակեդոնիայում և Հայաստանում կատարուող դէպքերի մասին.

«Ներդրանք վճողապէս, ասում է լրագիրը, հրաժարւում է իր ձեռքն առնել վերահսկողութիւնը Թիւրքիայի ներքին գործերի վրայ, մի բան, որ ամենանպատակալարմար ելքը կը լինէր այն անտանելի դրութիւնից, որի մէջ գտնւում են Թիւրքիայի քրիստոնեայ և նոյնիսկ մուսուլման հպատակները: Ուրեմն այդ հարցը պէտք է փոխարինել որեւէ ուրիշ բանով, որովհետեւ թողնել Թիւրքական վարչութիւնը այն ձևով, որով նա այժմ կազմակերպուած է, այդ կը նշանակէ մատնել Թիւրքիայի քրիստոնեաներին յաջորդական ոչնչացման: Եթէ դրա համար դեռ ապացոյցներ են պէտք, վերջին դէպքերը հէնց այդ տեսակի փաստերով շատ ճոխ են: Մասունում արդէն երկու ամիս է՝ կոտորած է կատարւում. սարերը ներկուած են արիւնով. կոտորուած են մի քանի հազար մարդ. կանայք բռնաբարւում են և տանջանքների ենթարկւում, երեխաներին խլում են ժայռերին և ջարդում, գերի ընկածներին բարբարոսաբար այպանում են. նրանց տանում են Մուշ, ուր կենսորոնացրուած բանակներում նրանք փթում են ցեխի և հիւանդութիւնների մէջ: Մասունից մինչև կուլտուրական երկիրները հեռու է. այնտեղ կատարուող սարսափների լուրը շատ ուշ է հասնում Ներքալայի ականջին, ուստի չկայ մէկը, որ կանգնեցնէ ջարդերը, որովհետեւ հիւպատոսները անգոր են փշրելու Թիւրքական իշխանութիւնների կրաւորական դիմադրութիւնը»:

Բալկանեան թերակղզու սլաւոնական երեք պետութիւնները—Բուլղարիայի, Սերբիայի և Ջերնօգորիայի մէջ—նկատւում է մերձեցում, որ երկի կապ ունի մակեդոնական հարցի հետ: Սերբիական թագաւոր Պետրը կրկին անգամ տեսակցութիւն ունեցաւ իշխան Ֆերդինանդի հետ: Այդ տեսակցութեան մասնակցել է սերբիական արտաքին գործերի մինիստր Պաշիչը: Տեսակցութիւնից վերադառնալուն պէս իսկոյն Պետր թագաւորը իր նախագահութեամբ մինիստրական խորհուրդ է կազմում, որի նպատակը և հետևանքները խիստ գաղտնի են պահւում:

Լ. Ս.